

УДК 316.42+004:304.3

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ЖИТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Людмила Рижак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Здійснено філософський аналіз соціально-технологічних причин і чинників дегуманізації життя. Розглянуто специфіку соціальної ізоляції як чинника дегуманізації в умовах віртуалізації комунікації в інтернет-мережах: послабленні людських зв'язків, їхній фрагментарності та тимчасовості. Розкрито дегуманізуючий вплив технологій інформаційного суспільства, пов'язаний із формуванням екранної культури. З'ясовано, що інтернет-технології є однією із причин адіафоризації людської поведінки. Показано, що завдяки медіа та інтернет-технологіям індивідуальне життя втрачає приватність, зазнаючи публічних маніпуляцій. Стверджується, що запорукою гуманізації життя може бути якісна освіта, яка розвиває духовно-творчий потенціал людини та моральну відповідальність.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, інтернет-технології, суспільство комфорту, дегуманізація життя, соціальна ізоляція, адіафоризація.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. людство ввійшло в інформаційну еру, в якій щоразу більше зростає роль інформації та високих технологій (NBIC-технологій) у функціонуванні суспільства. Високотехнологічне, інформаційне суспільство створює умови для економічного процвітання, для демократії та свободи. «Безумовно, – наголошує американський соціолог Ф. Фукуяма, – багато переваг інформаційного суспільства є очевидними, але чи всі його наслідки є аж такими позитивними?» [10, с. 11].

Безперечно, високорозвинені країни завдячують своєму добробуту саме науці й технології. Їхній симбіоз сприяв утвердженню суспільства комфорту. Водночас технологічні інновації спричинили стрімкі соціальні зміни, кардинально вплинувши на взаємодію людей, їхнє спілкування та ставлення один до одного. Причому цей вплив доволі неоднозначний. Як зазначає американський філософ Дж. Нейсбіт, у своїх кращих проявах технологія підтримує та поліпшує людське життя, а в своїх гірших проявах технологія відчужує, ізолює, спотворює і знищує життя [6, с. 41].

В умовах інноваційного поступу суспільства та загроз, які несуть технології не лише доквіттю, а й самій людині, набуває актуальності філософське осмислення буття людини та гуманізації всіх сфер її самоздійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформацію соціальності в умовах становлення глобального інформаційно-мережевого суспільства презентують праці З. Баумана, Є. Бистрицького, Е. Гіденса, А. Єрмоленка, М. Кастельса, Е. Ласла, Й. Масуди, Е. Тофлера, Ф. Вебстера.

Технологічну інноваційність інформаційного суспільства, його можливі ризики і небезпеки досліджено у працях У. Бека, Г. Бехмана, Е. Гіденса, А. Гора, Е. Ласла, К. Маср-Абіха, Дж. Нейсбіта, Е. Фермеерса.

Перспективи людського буття в контексті здобутків наукових революцій – квантової, комп'ютерної та біомолекулярної – аналізують В. Ільїн, Г. Йонас, М. Кайку, М. Кастельс, В. Лук'янець, М. Попович, Е. Тофлер, Ф. Фукуяма та ін.

Незважаючи на численні дослідження інноваційно-цивілізаційного розвитку, потребує подальшого філософського осмислення технологічна експансія життєвого світу людини, яка змінює не лише довкілля, а й спосіб життя людини. Мета статті – проаналізувати можливі соціально-технологічні загрози буттю людини, з'ясувати приховані ризики дегуманізації життя та можливі вектори його гуманізації.

Виклад основного матеріалу. Високорозвинені країни в 90-х рр. ХХ ст. вступили в епоху глобального інформаційного суспільства, яке на думку більшості філософів і соціологів, є планетарною перспективою людства. Вона вселяє оптимізм у вирішення наявних глобальних проблем і попередження можливих загроз.

Водночас, з'ясовуючи переваги інформаційного суспільства, його дослідники не залишають поза увагою соціальні трансформації, пов'язані з глобалізацією та революційними змінами у технологіях. Завдяки цим змінам постало суспільство комфорту – це суспільство не лише безпрецедентних можливостей, а й безпрецедентних викликів.

Одним із викликів сучасності, що впливає на всі сфери життя є глобальна мережа Інтернет і локальні інформаційні мережі. Функціонування інформаційних мереж надало безпрецедентну можливість кожному користувачу комунікувати онлайн з усім світом в інтерактивному режимі. «Інтернет, – зазначає М. Кастельс, – є комунікаційним посередником, який дозволяє насамперед спілкування багатьох у визначений час на глобальному рівні. Як поширення друкованої продукції на Заході створило те, що МакЛюен назвав «Галактикою Гутенберга», так і ми зараз увійшли в новий світ комунікації – Галактику Інтернету. Використання Інтернету як комунікаційної системи та організаційної форми в останні роки другого тисячоліття поширюється як вибух» [3, с. 2].

Для багатьох людей свобода комунікації – це нічим не обмежена можливість входити і виходити з інтернет-мережі за власним бажанням, творити індивідуальну віртуальну мережу, переформатовувати її, або й ліквідувати. Проте необмежена свобода інтернет-комунікації має і зворотний бік. Інформаційно-комунікативні технології, зазначає литовський філософ Л. Донскіс, нікому не дозволяють залишатись осторонь. На тих, хто відмовляється брати участь у технологічних новаціях та соціальних інформаційних мережах, чекає *соціальна ізоляція* (курсив – Л. Р.) «Відмова приєднатися до Facebook веде до втрати друзів (безглуздість полягає в тому, переконаний Л. Донскіс, що можна мати тисячу друзів у Facebook, але <...> дивом і щастям є знайти хоча б одного справжнього друга в житті» [1, с. 10]. Це і є прояв дегуманізації: коли користувач Facebook надає перевагу віртуальному «другові», але не помічає тих, хто поруч і хто потребує розуміння, поради або співчуття. Соціальна ізоляція стає повсюдною, навіть у сім'ї та родинному колі. Вона виявляє себе у послабленні людських зв'язків, їхній фрагментарності та тимчасовості. Однак користувачі інтернет-мереж надмірно самовпевнені у тому, що їх можна без зусиль відновити.

Безперечно, інтернет-комп'ютерні технології та функціонуючі на їхній основі віртуальні мережі зумовлюють фрагментарність комунікації. Дійсно, комунікація у віртуальних мережах через Інтернет уже заміщає реальне спілкування, спрощуючи його до повідомлень, які переважно безадресні, а відтак не потребують змістовної відповіді. Спілкування обличчям-до-обличчя втратило свою самоцінність. Її місце заступила анонімна комунікація, яка зводиться до неперсоніфікованих like-посилань у віртуальні мережі. До речі, віртуальна комунікація не завжди толерантна. В анонімних онлайн-чатах можуть бути вкрай образливі коментарі, що принижують гідність реальних комунікаторів, а відтак дегуманізують стосунки між людьми. «Ми переживаємо процес *egoїзму* (курсив – Л. Р.), – зазначає іспанський філософ і культуролог Х. Ліврага, – суспільство щораз більше розколюється;

розпадається навіть основне ядро – родина... Нині набуває повсюдного поширення процес розпорошення та деградації» [5, с. 170].

Дійсно, стрімке поширення Інтернету, як і повсюдне використання комп'ютерів, перетворилося на виклик людському буттю як соціально-культурному за своєю сутністю. Культурні цінності та моральні норми втрачають свої регулятивні функції, позаяк не відповідають технологічно трансформованій дійсності. Виникає культурно-моральна дезорієнтація людини: що є добро, а що є зло. Слід погодитися зі слушним застереженням американського філософа Г. Йонаса: «У досвіді попередніх поколінь, якому відповідала вся колишня мудрість щодо належної поведінки, ми не знайдемо чогось подібного до того, що здатна сьогодні зробити людина і що в змозі вона ще зробити». Річ у тому, продовжує автор, що «йдеться не тільки про долю людини, а й про образ людини, не тільки про її фізичне виживання, а й про цілісність її сутності» [2, с. 7]. Відтак запровадження високих технологій потребує нових моральних засад індивідуального та колективного життя.

На думку Дж. Нейсбіта, дегуманізуючий вплив технологій інформаційного суспільства пов'язаний передусім із формуванням екранної культури. Екрани персональних електронних органайзерів, екрани пейджингового зв'язку, екрани мобільних телефонів, скануючі екрани буквально пронизують наскрізь все наше життя. Всюдисущі екрани презентують віртуальну реальність, яку ми не сприймаємо серйозно, хоча наслідки впливу екранів цілком реальні. Дж. Нейсбіт переконливо доводить, що технологія не є нейтральною. Вона формує наш вибір, спрямовує наші дії і вчинки. «Ми давно вступили в ніким не досліджену сферу відношень із технологією, і ці відношення є поміссю страху і схиляння перед нею» [6, с. 20].

Справді, екранна культура стала невід'ємним елементом діяльності та комунікації кожного користувача Інтернету, як і будь-якої інформаційно-комунікативної мережі. Проте, запровадження інформаційно-комп'ютерних технологій, на переконання Дж. Нейсбіта, має супроводжуватися їхньою гуманізацією. Головно, це стосується розважальних ігор, побудованих на симуляції насильства. Комп'ютерні ігри агресивні за змістом і формою їхньої реалізації. Мета гри – досягнення успіху, незважаючи на інших учасників гри. Вони не потребують і не формують морально-ціннісного ставлення до героїв. Звичайно, гра розвиває інтелектуальні здібності: оперативну пам'ять, швидкість переключення уваги, швидкість мисленневих реакцій тощо. Однак участь у грі не передбачає і не потребує співчуття або співпереживання стосовно персонажів чи учасників гри. До того ж, екранне насильство не сприймається як реальне. Відтак ми занурені у культуру насильства, наголошує Дж. Нейсбіт, і сприймаємо насильство як норму життя. І в цьому його прихована небезпека. Воно непомітно опановує нашу пам'ять, наші сни, наші розмови, а згодом як варіант віртуальної гри може бути зреалізоване в соціальній дійсності [6, с. 21–24]. Зокрема, акти жорстокості, які здійснюють підлітки стосовно своїх однолітків і які викладають у віртуальних мережах, підтверджують, що така поведінка для них є лише продовження віртуальної гри, без докору сумління.

Завдяки медіа та інтернет-технологіям дегуманізація набуває публічних жорстоких форм поведінки. На думку З. Баумана та Л. Донскіса зрозуміти таку безсенсовну поведінку можна, звернувшись до поняття «адіафоризація». Вони інтерпретують його зміст як тимчасовий вихід із особистої зони чутливості; здатність не реагувати або реагувати так, наче це відбувається не з людьми, а з матеріальними об'єктами, речами, не-людьми [1, с. 48]. Відтак жорстокість, яка чиниться стосовно інших, не заторкує почуттів і не співпереживається. Саме тому англійський філософ і соціолог З. Бауман, наголошує, що у сучасному високо-технологічному суспільстві «зло не прив'язане до війни чи тоталітарної ідеології. Сьогодні

воно частіше всього проявляється у байдужості до чужих страждань, у відмові розуміти інших, у нечутливості» [1, с. 15]. Зі смутком автор пише про сучасне пекло, яке створюють один одному абсолютно нормальні люди, відмовляючись визнати в Іншому його особистість, гідність і почуття.

Адіафоризацію людської поведінки продукують мас-медіа та Інтернет, змінюючи думки користувачів про те, що може бути публічним, а що має бути особистим. «Все особисте, – стверджує З. Бауман, – тепер робиться по можливості публічно і потенційно доступне надовго, до скону часу, оскільки Інтернет «не дає забути» нічого з того, що колись було записане на одному з його незліченних серверів» [1, с. 36–37]. Приватне життя втрачає свою таємничість. Прикладом безглузвих маніпуляцій з приватним життям, на думку Л. Донскіса, є реаліті-шоу, з їхнім умисно веселим самооголенням індивідуального життя учасників, інтимних стосунків на показ. Такі реаліті-шоу демонструються щодня по телебаченню: одруження наосліп, холостяк, міняю жінку, хата на тата тощо. А головне не викликають обурення чи осуду, що приватне життя виставлене на показ.

Інтенсивну віртуалізацію життя Л. Донскіса розглядає як один із проявів дегуманізації, а саме: «бажання захопити приватне життя, відбираючи особисті таємниці, те про що ніколи не можна говорити й робити публічним. Таке загальне використання чужого життя і досвіду, фактів біографії та приватних стосунків є симптомом нечутливості й безглуздості» [1, с. 12].

Насправді, інтернет-комунікативні технології є лише потужним віртуальним ресурсом. Адіафоризація людських стосунків відбулася завдяки глобалізації ринкових відносин і формуванню споживацького світогляду. Кредо такого світогляду: все продається і все купується. Тож товаром стають і приватне життя, й особисті стосунки. Позаяк ми всі самі є товарами, зазначає З. Бауман, то мусимо створювати попит на себе шляхом реклами. Інтернет з його Facebook-ами та блогами є відкритими майданчиками для реклами (фото, відео) і «чим більш інтимний, непристойний і скандальний зміст реклами, тим привабливішою та успішнішою буде промоція» [1, с. 37].

Споживацький світогляд, послуговуючись зростаючими можливостями технологічних новацій, формує знеособлене ставлення один до одного та знецінення Іншого життя. Індивідуальний егоїзм стає нормою споживацького високотехнологічного суспільства. До речі, Ф. Фукуяма, проаналізувавши технологічні прориви та їх наслідки, стверджує: «Суспільство, яке не хоче вважати, що «немає меж» його технологічному поступу, так само виявить, що «немає меж» багатьом формам особистої поведінки, наслідком яких є зростання злочинності, розбиті родини, батьки, які нездатні виконувати свої обов'язки, сусіди, байдужі одне одному, і громадяни, які не хочуть брати участі в громадському житті» [10, с. 22]. Це свідчить про тотальну адіафоризацію сучасного суспільства. Повсякденне життя реалізується поза межами моральних зобов'язань. Адже будь-які події, які трапляються з іншими – неважливі. Тож ставлення до інших є винятково інструментально-прагматичним, наслідком якого стає відчуженим людське існування.

Дійсно, технологічні новації зумовлюють атомізацію суспільства. Причому, атомізація відбувається в умовах зростання чисельності й щільності населення. З одного боку, «абсолютно неконтрольований приріст людності і неможливість запровадження заходів щодо його стримування призводить до того, що людина почувається затиснутою між інших людей» [5, с. 273]. А з іншого боку, – людина відчужена, знеособлена й збайдужіла до всього, а головне до чужого життя. Пересічна людина втратила здатність реагувати на нещастя інших людей. Її не вражають ні терористичні акти, ні землетруси, ні цунамі, в яких гинуть ні в чому неповинні люди. Байдужість прикривається маскою «законслухня-

них» громадян. Адже є держава, це її обов'язок подолати наслідки природних катастроф, допомогти потерпілим і покарати злочинців. Оце і є справжня дегуманізація, переконаний Х. Ліврага. Суспільство комфорту «втратило здатність чинити людяно, чинити з любові до ближнього» [5, с. 162].

Водночас суспільство комфорту – це інноваційне суспільство, в якому розвиток високих технологій відкрив можливості для створення робототехніки. Суспільство комфорту, через рекламу та ЗМІ формує переконання, що роботизація, – це незаперечне благо, зокрема розробка роботів-гуманоїдів і їх повсюдне використання у сфері виробництва, послуг і побуті. Сучасні високорозвинені країни щороку демонструють на міжнародних виставках нові розробки в галузі робототехніки, які свідчать про те, що роботи шороазу стають не лише розумнішими, а й мудрішими. Так робот-гуманоїд Софія демонструє не лише правдоподібний вираз обличчя, а й наявність здорового глузду та «осмислені відповіді». Натомість залишається поза увагою вплив автоматизації та роботизації на якість життя. Дійсно, слід погодитися зі слухною думкою Дж. Нейсбіта: «Ми перестали задавати собі питання: що стільникові телефони, електронні ігри, телебачення чи фотоапарати додають до якості нашого життя чи що вони від нього віднімають» [6, с. 35]. А варто ставити таке питання, позаяк воно не риторичне, а потребує пошуку відповіді на нього.

Автоматизація та роботизація спричинили знецінення людського життя, позаяк роботи та автомати виконують бездоганно запрограмовані операції. Відтак зростає чисельність безробітних через неспроможність адаптуватися до техніко-технологічних змін. Причому в Україні найбільший відсоток безробітних серед освічених людей, які змушені емігрувати за кордон у пошуках будь-якої роботи.

Зазначимо, стрімкий науково-технологічний поступ позначається на якості життя в Україні, зокрема можливостей самореалізації відповідно до здобутої фахової освіти й сформованих компетентностей. Одним із показників дегуманізації життя є структурне безробіття, від якого найбільше потерпає молодь. Сьогодні випускники коледжів та університетів не мають жодних гарантій щодо працевлаштування. Їхній освітній ресурс не має попиту на ринку праці. За офіційною інформацією в Україні лише двадцять відсотків випускників – працевлаштовані; решта – безробітні, або виконують роботу, яка не потребує кваліфікації. Марнування особистого освітнього потенціалу перетворюється на драму власного життя. Зазначимо, що Україна не виняток. За статистикою Міжнародної організації праці (МОП) мільйони молодих людей у всьому світі не мають ані роботи, ані перспективи її отримати.

Річ у тім, що освітні системи доволі консервативні, тоді як ринок праці надзвичайно мобільний і розмаїтий. Він потребує високого рівня освіти, а ще більше він потребує того, чого коледжі та університети не розвивають: підприємництва, новаторства та творчості. Ще у 80-х рр. минулого століття відомий американський соціолог і філософ Е. Тофлер писав про потребу в освіті, зорієнтованій на швидкі зміни, яка б готувала людей до майбутнього [9, с. 16–17].

На початку XXI ст. американський реформатор освіти К. Робінсон констатує, що нинішні системи освіти не розраховані на сучасні виклики. Чим складнішим стає світ, то креативнішим треба бути, щоб подолати його виклики. Натомість система освіти замість того, щоб плекати креативність, знищує її. «Талант марнують ненавмисно, – стверджує автор, – але систематично. Панівні підходи до освіти й професійного вишколу зосереджені на певних видах здібностей, що систематично ігнорують таланти та змушують безліч людей сумніватись у власних творчих здібностях» [8, с. 25].

Глобальна технологічна та економічна динаміка спонукає більшість країн реформувати освіту. Головний напрям реформування у переважній більшості європейських країн,

у тому числі й в Україні – комерціалізація університетів. Оскільки вільноринкові принципи все активніше захоплюють університети, то польський експерт із освітніх систем М. Квек, ставить надзвичайно слушне запитання: «Чи Університет справді мусить рухатися до моделі щораз ефективнішої корпорації, такої собі бюрократичної структури, що боротиметься за своє місце на ринку з іншими, подібними, ізольованими бюрократичними системами, шукаючи клієнтів для своїх освітніх послуг?» [4, с. 284]. Із плином часу, як зазначає автор, Університет, що погодився працювати в межах, продиктованих лише логікою ринку, очевидно, перетвориться на справжнісіньку корпорацію й не відчуватиме ані найменшого жалю з приводу того, що він «освітня корпорація». Його завдання полягатиме у вишколі фахівців швидко, дешево та ефективно, а ще більш бажано – дуже швидко, дуже дешево і дуже ефективно.

Логіка швидких результатів і досягнень, яка властива ринку, суперечить місії університету. «Глибокі знання, фундаментальні проекти, гуманітарні та соціальні науки, що змінюють світ ідей не можуть бути розвинуті швидко і призначені для швидкого споживання просто тому, – наголошує Л. Донскіс, – що їхня основна турбота – це школи філософії та самокоректвні процеси, які не можуть бути спожиті за кілька днів» [1, с. 166]. Реформування такого гатунку Л. Донскіс вважає шкідливим, оскільки «ми стоїмо перед серйозною небезпекою розпрощатися з університетом як наріжним каменем європейської культури», отже і з концепцією освіти як культивування гуманізму [1, с. 58–59].

Протистояти дегуманізації життя може культура та освіта. «Культура – зазначав іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет, – те, що врятує з життєвої катастрофи, вона дозволяє людині жити так, щоб її життя не стало безглуздою трагедією чи повним здичавінням» [7, с. 76]. Незважаючи на експансію інтернет-комп'ютерних технологій і ринкових цінностей, національні освітні системи, передовсім університети мають плекати і трансливати культуру від покоління до покоління, у тому числі й норми моральної поведінки та вчинків, які б відповідали глобальному інформаційному суспільству. Шляхи гуманізації інноваційно-технологічного суспільства може запропонувати гуманітаристика на шляху синергії високих технологій та духовного світу, розбудованого на засадах цінності життя.

Висновок. Сучасна людина, як і її життя, реалізується в умовах глобалізаційної інтеграції та розвитку інтернет-комунікативних технологій. Їхній цивілізаційний вплив, з одного боку, забезпечує комфортність життя, а з іншого – дегуманізує його, шляхом соціальної ізоляції та адіафоризації людської поведінки. Гуманізація життя людини можлива не у відмові від технологічних новацій, а в їх використанні на благо людини. Для цього потрібно, щоб сама людина була освіченою та креативною. Освіта є запорукою формування творчого потенціалу людини, в якому інтелектуальні та духовні здібності були б органічно пов'язані з моральними обов'язками.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності. Київ : Дух і літера, 2014. 280 с.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ : Лібра, 2001. 200 с.
3. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ : Видавництво «Ваклер», 2007. 307 с.
4. Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад. *Ідея Університету: Антологія*. Львів : Літопис, 2002. С. 269–294.
5. Ліврага Х.А. Плисти проти течії. *Філософські роздуми*. Київ : Новий Акрополь, 2015. 298 с.

6. Нейсбит Дж. Высокая технология, глубокая гуманность: Технологии и наши поиски смысла. Москва : АСТ Транзиткнига, 2005. 381 с.
7. Ортега-и-Гасет Х. Місія університету. *Ідея Університету: Антологія*. Львів : Літопис, 2002. С. 67–108.
8. Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. 256 с.
9. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 557 с.
10. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів : Кальварія, 2005. 380 с.

DEHUMANIZATION OF LIFE: SOCIO-TECHNOLOGICAL CHALLENGES OF MODERN

Lyudmyla Ryzhak

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Philosophical analysis of socio-technological causes and factors of dehumanization of life is carried out. The specifics of social isolation as a factor of dehumanization in the conditions of virtualization of communication in Internet networks are considered: weakening of human connections, their fragmentation and temporality. The dehumanizing influence of information society technologies related to the formation of on-screen culture is revealed. It was found out that Internet technology is one of the reasons for the adiaphorization human behavior. It is shown that due to the media and Internet technologies, individual life loses privacy by undergoing public manipulation. It is argued that the key to humanization of life can be quality education, which develops the spiritual and creative potential of man and moral responsibility.

Key words: globalization, informative society, internet-technologies, society of comfort, dehumanization of life, social isolation, adiaphorization.